

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
Ser. 558

Title: *Vad Retnavoli*

Letter

558

वोदरत्नावली (द्वैतार्थप्रतिपादिका)
 गुरु मध्य School

: Vāda: Ratnāvali :		Title
:	:	Author
:	:	Editor
:	:	Year, Vols.
:	:	Publisher
558:	:	Remarks

558

२६

वाटरनावली माध्वा नां द्वैतार्थप्रतिपादिका

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ समस्ता देवता धात धात ध्वं सन कर्म दे ॥ तत्त्ववित्परमाचार्य हनुमत मुपास्य
हे ॥ १॥ पदवाक्य प्रमाणैः श्रीमद्भिरवधार्यतां ॥ वादरत्नावली रम्या धूम तां शोखिव प्रभा ॥ २॥ वि
श्वसत्यं हरिः कर्ता जीवा न्यः परमा र्यता ॥ वेद सत्या प्रमाणं चेत्ते वं सत्यं समस्तः स्ति ति ॥ ३॥
ननु विश्वस्य पारमार्थिकं सत्यत्वं कुतः सिद्धं ॥ श्रुतिस्मृति तिहा सपुरो गो रि निबुधः ॥ तथा हि ॥
कविर्मनीषी परिच्छेदः स्वयं नुर्याप्य तैत त्थ तो र्थान्य दधा छा श्वती सः समा र्यः इति शशा वा
श्वे ॥ विश्वं सत्यं म धवाना युवो विदिमि ॥ श्रुतं प्रमि नं ति च तं वा ॥ प्रधा न्य स्य महतो महानि सत्त्वा
सत्यस्य करणानि वो चं ॥ सत्यमेव नमज्जि श्वे मरं ति गति देवस्य गणतो मधो नः यश्चि के तसि
त्यमितं नमो धे व सुस्या ई च त जेतो त दता ॥ सत्यस्यै स्य महि मा ग जे शयो यज्ञे ष वि प्ररा ज्ये ॥
असत्यमाह जगदेत दताः शक्तिं हरे येन विदुः प रा हि ॥ यस्य स्यै पा जुग देत दी दृक् स द्वा त्म भूः
सत्य कर्मा महात्मा ॥ अथै नमाहुः सत्य कर्मे णि सत्यं ये वे दे विष्णो सौ ॥ १॥ नृ न ती ति ति ॥ तस्यां
देवा विका रस्य विष्णो रिच्छा वशा त्किं ॥ यथार्थ मेव संभू त मिति वे द व चो रि व ल मिति हरि वं
शे ॥ विश्वं सत्यं व शो विष्णो नित्य मेव व वा हतः ॥ न क्वा प्ये नी दृशं विरवं न तत्का जानु सार त
इति ॥ व्या स स्मृतौ ॥ एवं तु नृ तो महा वि सु र्य थार्थ जग दी दृशं ॥ अना धनं त का जी नं स स जा

२

ह्ये

क्र

१

तेषां विभुरिति वाराहे ॥ असत्यमप्रतिष्ठंते जगदाहुरनीश्वरं ॥ नासुराः स्वयं न लाः जगत् ॥ लपका
रिणा इति व्यास स्मृतौ ॥ असत्यमप्रतिष्ठंते जगदाहुरनीश्वरं ॥ ऐतां हस्मि न व ल्प न ला त्मा नो ल म् वु
५ त्वयः प्रनयं तु अकर्माणां क्षयाय जग तो हिताः ॥ इति जग व द च न मिति संक्षेपः ॥ न च त्र की दृशं सत्यं
त्वमुच्यते ॥ या दृशं ब्रह्मणा ता दृशं मेवे ति बुधः ॥ न च विश्वं मिथ्ये सा वयो रे का पि संमता श्रुति रस्ती
ति संक्षेपः ॥ नेह नानेति श्रुत्योः सर्वदा प्रपंच निषेधः क्रियत इति चेत् ॥ मैवं वो चः ॥ स्वग त नाना त्व
निषेधय ह रत्वा स्स्याः ॥ इह सगु णो ना ना व ता रे ब्र ल णि कुं च नु ना ना तं ना स्ती त्यर्थः ॥ ओ कयो
रित्वा दिव च ना न्ते नै ति भाव प्र धान निर्देशः ॥ नाना शब्दः प्रजा भाव व च न इति क म्प रो के श्व ॥
अतो ना नां या श्रु त्या प्य दे त वा दि ना मि ह सि धिः ॥ किं चे यं श्रु ति ब्र म् व्य ति रिक्त स्य सर्व स्य दि
मिथ्या त्वं प्रतिपादयेत् ॥ तदा स्व स्वै प्ये स्य स्यार्थ स्प च मिथ्या त्वं प्रतिपादयेन्न वा ॥ नेति प हो त
त्रैव प्रा म्प य मस्याः वि हि नं स्या ते नै व स र्दे त भे ग श्च स्या त् ॥ प्रथमे स्व क्रिया विरो धो स्या दि ह
सिद्धि स्यात् ॥ जगन्मिथ्ये ति मिथ्या चे तित त्स त्पे व पर्य व स्य ति ॥ यथान तं ब्र ह्मे त्य न्तं चे त क
८ तं ब्र ह्मे ति सि द्ध ति ॥ यस्य विषयः स्वयं च मिथ्या स्या तत् प्रमाण मपि न स्यात् ॥ वं धा सु त व च न
वत् ॥ यदेवे ह त द मु त्र त द नु इ ह ॥ मत्सोऽस मत्सु मा भौ तिय इ ह नाने व पश्य ती ति ना ना व ता रा

नाता वं

ब्दः

ते

ज्ञे

२

णो प्रकृतत्वाद्युपक्रमविशेषः श्वस्यात् ॥ तस्मात्सर्वज्ञेन जगत्तात्पर्यकारेणोक्तो जगत्तत्त्वगतः ।
 नेराभाव एव श्रुत्यर्थे विसेयः ब्रह्मणः स्तद्गुणानां च नेरदर्शय रं धृतमः नेरा नेरदर्शनी च मध्यमं तु
 तमो विशेष इति वै किंश्रुत्या च निश्चितो यमर्थः गुणक्रियादयो विशेषो स्वरूपं नान्यदिष्यते इति प्रहो
 पनिषदि च ॥ त्वयाप्येकमेवेत्यत्र स्वगतं वै नेरवृत्तं न श्रुत्यर्थो वयं प्रियते ॥ अत्र प्रकरणे आत्मानं न वं
 रुधा जगत्तात्पर्यमासात्पुत्कं ॥ यतश्चोदितस्त्वयोक्तं यत्र च गच्छतीत्यादिना अनेके धर्मक्रियायत्र
 बहुत्व धर्मि धर्मजाताः किं कर्मत्वा अनंतनेदः प्राप्तः न इतीत्या चेदनेहो प्राप्तो ॥ तदेतस्यात्
 मनेन निरस्पृहो च वेतसा धान्ये विषये वं योजना ॥ इह ब्रह्मणि किंचन धर्मदिकं नाना नास्ति
 अत्र किंचन शब्दः प्रकृतपरत्व ॥ यथा सर्वेभ्यः कामेभ्यो दर्शयिष्यामासादित्यत्र सर्वशब्दस्य
 सर्वनामपरत्वात् ॥ प्रकृतपरत्वादि सर्वकामपरतानपुनरप्रकृतसर्वकामपरतेति शिष्या
 तितं ॥ यथात्र किंशब्दः तथाच प्रकृतं धर्मदिकं नाना नास्तीत्यर्थो युक्तः ॥ नाना कृतमुपनिषेधे
 च नाना केव निषिद्धं नवति ॥ विशेषस्य प्रथमा प्राप्तिर्यात् ॥ अन्यथा तदुपपादने वेयाप्यति ॥
 सविशेषयो विधिनिषेधो विशेषणमुपसंक्रामत इति न्यायात् ॥ लोहिते लोपोक्तिः त्विजः प्रच
 रं ति ॥ न जीर्णमलवदा ससास्त्रातकस्त्रायादित्यादौ तथा दर्शनात् ॥ अतएवोक्तं नैदुः विशेष

२

धी

ह

ध्यं नाभिधागच्छेत्त जीर्णशक्तिः विशेषण इति ॥ नन्वेनेन वाक्येन ब्रह्म व्यतिरिक्तं सर्वबाध्यता
 किं संकोचेनेति चेत् ॥ हेतुतदकपाथेपि ब्रह्म व्यतिरिक्तो वक्तव्यः निषेधरूपत्वात् स च सत्त्वो मिथ्या
 वामिथ्याचेद्युष्मदिसं व्याघातः श्रुतेरिति त्वावेकस्यात् अस्मदिसिद्धं स्यात् ॥ सत्यं ब्रह्म व्यति
 रित्तस्य सत्यत्वेन विधातयेत् ॥ सन्निपातलक्षणे विधिरनिमित्तं तद्विधातयेति महाभाष्योक्तं
 म्यायात् ॥ यथानिकुचित इत्यत्र किं त्वसंनिधानेन कुचधातोर्नलोपे सति तदुपधात्वमिति ॥ उदुप
 धादृज्यादिकर्मणो रन्यतरस्यमित्यं किं त्वस्य निमित्तं नवति ॥ तथा ब्रह्म व्यतिरिक्तं सत्त्वं प्रसादं ल
 यः सत्यं श्रुतेरपी सौ प जीव्यं ब्रह्म व्यतिरिक्तं सत्यत्वं न बाधेत ॥ यदि बाधेत तत्त्वात्मानं बाधेत ॥ त
 तश्च व्योतिश्च स्यात् सौत्थानं च न स्यात् ॥ ब्रह्म व्यतिरिक्तं वस्तु सत्यं स्यादेव ॥ तस्माद्ब्रह्म गुणावता
 रप्रतियोगिकनेदमात्र निषेधे तात्पर्यं श्रुतेरिति ॥ उभय निषेधे गौरव स्यात् ॥ शये ते भ्रयते हंति त
 नवीतं वृत्तिं नवतीति तत्राज्यस्याप्रकृतत्वाच्च तदनुवादे ब्रह्मति नवनीतत्वं विधीयते किंतु वि
 शिष्टविधिरिति पर्वपक्षः विशिष्टविधौ गौरवात् गौरवस्य च दुस्तत्वात् अतिरिक्तः शतिसंन
 वारुतदनुवादेन विशेषणमात्रं विधीयत इति ॥ तृतीयाध्यायस्याहमेवादे समर्पितं ॥ तस्माद्
 मदीनां अदृष्टत्वे तात्पर्यं श्रुतेरिति ॥ किंचने तिसामान्यशब्दस्य अनुवादस्याप्रकृतं वामिथ्यात्
 प्रकरणान्न संकोचः ॥ यथा व्रीही नवहतीत्यत्र सामान्यव्रीहि श्रुते प्रकरणान्न संकोचः दर्शय

काकतिः विनश्चत्येताभ्यां यथासंख्यं असवाचिभ्यां नानाजैवतः। स्वार्थे इति च महाभाष्योक्तेरस्म
 दीयएवार्थः नानाप्रत्युक्तासंघातइतिवाच्ययदतिरस्मदीयएवार्थोस्ति॥ अपिचइदंविश्वं सर्वदाना।
 स्ति॥ उतकदाचित्॥ आर्थेत्वसत्त्वापत्त्या अपसीधातावति॥ नद्यारोपितस्पर्शुक्तिरजतादेर्कोजत्रय।
 निषेधपूर्वत्वयोगिक्रियते॥ नद्वितीयः प्रलयादौ नष्टत्वात्॥ अर्थोतरतापातात्॥ धर्मादेकालत्रयस
 ताकेन प्राप्ती॥ न तावदध्यक्षेण॥ तदग्रे चरत्वात्॥ किंच इह ब्रह्मणि किंच न इति विश्वं नास्तीत्यु
 क्ते अत्यन्तस्वकारणे अस्तीत्येव लभ्यते॥ नत्वसत्त्वं॥ न हि देवदत्तो गृहे नास्तीत्युक्ते असवे वस
 नवति॥ नापि पक्षे भूमौ न संभवेत इत्युक्ते प्यसंभूतं नवति॥ ब्रह्मैव कारणमिति चेत् किं निमित्त
 कारणं किं वोपादानकारणं॥ नाद्यः निमित्तकार्यस्यासंभवे तत्वात्॥ न हि कुर्विदेयदेस्ती॥ अपितु स्या
 दादान एव॥ नोतरः ब्रह्मप्रेरितायाः प्रकृतेरेवोपादानत्वात्॥ न उद्व्यस्य हि जडमेव परिणामिरूपमे
 व उपादानं त्वत्त्वं॥ ननु निर्विकारं मज्जं ब्रह्मेति शास्त्रे व्युत्पादितत्वात्॥ तस्मान्नान्यापि श्रुत्या वि
 श्वमिच्छात्वसिद्धिरिति सिद्धं॥ वाच्यं नपुंसाविकारो नाम धेयं यदतिकेयेव सत्यमिति श्रुत्या जग
 न्मिच्छात्वं प्रतीयत इति चेन्नैतमेव मसंजावितं नाविष्ठाः यथा संस्कृतापक्षं शनामधेययोर्हेतु
 हेतुमदूनावः तथा ब्रह्मजगतोरिति ६६ स्मृत्युत्पादनपरत्वात् अस्याश्रुते॥ चेन्नस्यत्र मिच्छा

त्वप्रतिपादकं पदमस्ति॥ अथोक्तं स्वशास्त्रे॥ वाच्यं नपुंसाविकारो नाम धेयं यदतिकेयेव सत्यमिति श्रुत्या जग
 न्मिच्छात्वसिद्धिरिति निरर्थता॥ एवमन्या नपि वाक्यानि उपपन्नमादिभिः सम्पूकृताख्येयानि
 विस्तरस्तु रवलवैरव उनेरुमं॥ तस्मान्नकाचित्प्रपंचस्यातीकं त्वेतिरस्तीति सिद्धं॥ नापि
 विश्वस्य मिच्छात्वे भ्रमनुमानमस्ति॥ ननु स्तिपदविवादपदं मिच्छादशयत्वात् यदित्यं तत्त
 था॥ यथासंप्रतिपन्नं॥ तथा चेदं तस्मात्तथेति॥ अत्र ब्रह्मः किमिदं मिच्छात्वं नाम किमसत्त्वं।
 उत प्रमाणा सत्त्वं अथाप्रमाणा विषयत्वं वा अयथार्थज्ञानविषयत्वं वा स हि विविक्तत्वं वा अ
 विधातत्कार्ययो रन्यतरत्वं वा ध्यात्वं वा॥ अनिवर्चनीयत्वं वा सात्त्वताभावसमानाधिकरण्यात्वं
 वा तथा प्रतीयमानत्वं वा अथवा अन्यत्किंचित्॥ ११॥ नाद्यः॥ अयसिधातापातात्॥ व्याख्यादे श्चात्वं
 ता सत्यसंगतः॥ अनुमानत्वव्याहृतेः॥ नद्वितीयः ब्रह्मणो विमिच्छात्वापातात्॥ तस्य स्वप्रका
 शत्वेन तया सर्वप्रमाणोच्यत्वस्य त्वयानंगीकारात्॥ नतृतीयः सदादिभिरपि तस्यांगीकृतत्वेना
 र्थोतरतापातात्॥ प्रपंचस्य दणिकमिदमिति प्रमाणोच्यत्वानंगीकारात्॥ स्मृतिविषयस्य याथाव्या
 भ्युपगमात्॥ ५॥ नापि चतुर्थः उक्तदोषानुवगात्॥ नपंचमः अस्मान्नि ब्रह्मवैलक्षण्यमंगीकारात्॥
 सतोपित्यदंतरवैलक्षण्यमंगीकारात् सिद्धसाधनतापातात् नापि षष्ठः अनाद्यनिर्वाच्याया अविद्या

याः अप्रसिद्धत्वात् अर्वांगीकृतस्याज्ञानस्य तत्कार्यस्य च प्रवृत्ति संस्कारादेस्तत्वाच्च सिद्धसाधनता
 पातात् ॥ नापि सप्तमः किमिदं बाध्यत्वेनाम ॥ अन्यथा सौख्येना तस्य सम्पत्तिवशात् तत्त्वं वाज्ञान
 निवर्त्यत्वेना ॥ प्रतिबंधोपाधौ निषेधप्रतियोगित्वेना ॥ नाद्यः सिद्धसाधनात् ॥ न द्वितीयः ज्ञान
 निवर्त्यस्यापि अभावस्य अज्ञानसुखेनापादेशस्तत्त्वात् ॥ सर्वस्य सत्त्वे विपर्ययश्च ज्ञान
 वत्त्वं त्वंगिकाराच्च ॥ तृतीये केयं प्रतिपन्नता ॥ प्रमाणप्रतिपन्नतावाभ्यां प्रतिपन्नताया ॥ नाद्यः
 प्रमाणेन यदुपाधौ यः प्रतिपन्नः तस्य च निषेधासंभवात् ॥ अंतिप्रतिपन्नोपाधौ निषेधप्रतियोगि
 त्वस्य तत्त्वत्वेपि संनवेनार्थोत्तरत्वात् ॥ न हि ब्रह्म विश्वेन च वतीत्युत्वे मिथ्या विश्वमिथ्या नवति
 नाधिकेन च विश्वं आत्मा ब्रह्मेवेत्यवगतं ॥ अंतं विश्वं ब्रह्म न नवतीति बोधे ब्रह्म मिथ्या नवति
 किंचेदं साध्यं बाध्यत्वेनाध्यमुता बाध्यं यवातत्साधारणं साध्यते ॥ इदं च सिद्धसाधनात् ॥
 तस्य प्रपंचस्य तत्त्वाविशेषात् ॥ उत्तरं किं ब्रह्म स्वरूपं उच्यते ततो निर्वर्तमाने सिद्धसाधनता ॥ ब्रह्म
 संबंधस्यास्मानिर्गुणीकरणात् द्वितीये तेनैव दृश्यत्वं हेतोरनेकात्वात् ॥ नापि साधारणमि
 ति तृतीयपक्षा बाधितं बाध्यत्वं स्युपगच्छता मया साधारणाकारमुपायं गिकारात् ॥ न चेदं
 ज्ञातुं तरे ॥ व्याहृत्य भावात् ॥ यथोक्तं मिथ्यात्वस्य च मिथ्यात्वं मिथ्यात्वं बाधितं न वेत् ॥ सस

त्वस्य च सत्यत्वे सत्यत्वं धेयं पितं न वेत् ॥ इति ॥ अहमे किमिदं निर्वचनीयं नाम किं निर्वचनीयं
 न ॥ उत सत्त्वात् निर्वचनीयं मशक्यं न ॥ नाद्यः व्याहृत्य तत्त्वोपाधौ नावप्रसंगेना संनवेनात्वात् ॥ द्वितीये प्रत्ये
 के लक्षणात्वे सदसत्तोर निर्वचनीयता पातात् ॥ समुदितस्य तथात्वे सतो असत्तस्य सदसत्तक
 ताभावेन तत्प्रसंगानिरासात् ॥ अत्रोक्तं चित्सुखेन प्रत्येकं सदसत्त्वात् आर्वाचार्यद्वीन यत् ॥ गारु
 नेतर्निर्वाच्यमाहुर्वेदांतवेदिनः ॥ इति ॥ अत्रापि प्रत्येकलक्षणात्वे सदसत्तोर निर्वचनीयता पा
 तात् समुदितस्य तथात्वे सतो सत्तस्य सदसत्तकत्वाभावेन तत्प्रसंगानिस्तारात् ॥ सत्त्वेकस्य
 भावस्य प्रपंचस्य सदसत्त्वाद्यनेकाकारात् ॥ विशेष्यवैयर्थ्याच्च ॥ न हि सत्त्वात् सत्त्वे द्वाप्येकं न स्तु
 व्याघातात् ॥ किंच सत्त्वादिनिर्वचनीयं मशक्यं निर्वचनीयं चेत् ॥ अतिव्याप्तिरर्थोत्तरं च स्या
 त् ॥ न हि ब्रह्म घटो वा सत्यमित्युच्यते ॥ सत्त्वाद्यभावात् यत्र संज्ञितं तदनिर्वाच्यमिति चेत् ॥ तर्हि त
 त्रैव सिद्धसाधनं ॥ न हि सत्तायामपरासत्तास्ति ॥ अनवस्थाप्यते ॥ निर्गुणो ब्रह्मणि अस्ति ॥
 अतिव्याप्तेः ॥ न हि तत्रात्यर्थं सत्त्वं सत्तवति ॥ ब्रह्म सदसद्विलक्षणं तदनिर्वचनीयमिति
 चेत् ॥ न ॥ व्याहृत्येनासंभावितत्वेनाच्च ॥ तथा हि ॥ किमत्र सदसत्तत्वे अबाध्यमानबाध्य
 मानार्थो उत प्रामाणिकी प्रामा ॥ कपिकायौ किं वायुं क्रियते ॥ इदं स्यात् किं वा विद्यमाना विद्य

६ मानार्थे भावाभावाद्यौ वा। मर्ताः मर्तुः तीर्थे वा ब्रह्मा ब्रह्माद्यौ वा। अत्र सर्वत्र व्यापक इति रसिधोतो
 अर्थान्तरता च कथं नहि। प्रतीयमानवाध्यं न नवतीत्युक्तेन बाध्यं च न नवतीत्युक्तेन व्याप्तिः॥ एवं
 सर्वत्र गृहीतं। ब्रह्मणे विलक्षणत्वं तु चादधीत्यभिप्रायश्चेत्तर्हि सिद्धस्य साधनं स्यात्॥ अबाध्या
 द्विलक्षणं तु चादधिविलक्षणमित्यभिप्रायश्चेत्तत्र॥ अबाध्यस्य अबाध्यांतरवैलक्षण्यांगीकारा
 त्। अबाधितं न नवति विरुपायं न नवतीत्याशय इति चेत्तर्हि बाध्यत्वमेव प्रतिज्ञातं स्यात्॥
 तत्रापाकृतं सर्वमेवेत्यलं विडम्बनेन॥ नापि नवमः स्यात् तत्रावसामानाधिकरण्यात् स्यात्
 तत्त्वत्वात्॥ प्रदेशभेदां गिकरेणांतरता स्यात्॥ नापि तथा प्रतिपमानत्वमिति दशमः पक्षः
 असत्त्वापातात् किं प्रामाणिकात्पंताभावो विधीतः किं वा प्रामाणिकात्पंताभावो विधीतः
 नाद्यः अत्रावा नां सत्यत्वे तैरेवास्माकं देतवादिनां देता पतेः॥ यद्योक्तं॥ अत्रावा। यद्यबाध्या स्यात्
 तद्भेदाः अप्यबाधिताः तन्मतान्यप्यबाध्या निजितं तद्भेदादिभिः अत्रावाद्भेदं दृष्ट्वा
 वादपितथेव्यतां॥ दुषणं नृपयं स्यात्। समं चात्र समाश्रुतिः॥ इति परैरविद्यादिप्रयं च स्या
 पुत्राववैलक्षण्यांगीकारात्। अस्याभिस्तु सर्वस्य अत्रावात्पकत्वांगीकारात्॥ न द्वितीयाः
 रजते सीसविभ्रमेतन्न रजत मितिरजतत्वप्रतिषेधे प्रातिभासिकात्पंताभावप्रतियोगिनो

पिरजतस्य मिथ्यात्वेन अर्थान्तरतायात्॥ नाप्येकादशः उक्तं ब्रह्मा ब्रह्माद्यौ वा। तथापि॥ त
 थाप्रयोगात्॥ अद्वैतत्वादिनिर्वाच्यं ब्रह्मचिन्नेत्येव चेति व्यासस्मृतिः॥ मर्तं सदितिसंज्ञो
 नृममर्तमसदुच्यते॥ मर्ता मर्तं तत्र ब्रह्म न सत्त्वं नासदुच्यते इति पेंगिभुतेश्च॥ साध्यते
 यदिसत्यं स्यात् ज्ञेयः स्यात् सत्यवादिनी॥ साध्यते यद्यसत्यं स्यात् ज्ञेयः स्यात् सत्यवादिनीमित्यलं
 विडम्बनेन॥ अथ किं मिदं दृष्ट्वा त्वनामा किं वा लुपत्यं किं वा चिदुप दृष्टिं विषयत्वे वा उत दत्ति
 रूपदृष्टि विषयत्वे वा॥ दत्तिजन्य फला श्रयत्वं वा किं वा ज्ञेयत्वमेव उत स्वप्रकाशत्वं॥ नाद्यः
 नागसिद्धेः न द्वितीयाः अन्यतर नागसिद्धेः चिदुप दृष्टिं विषयत्वस्य अस्मान्निर्घटा सर्वव्यापी
 कारात्॥ न द्वितीयाः आत्मन्यनैकात्म्यात्॥ आत्मनोपिवेदं तज नितं दत्ति विषयत्वात्॥ चतुर्थे
 फलं ज्ञातता व्यवहारो वा॥ नाद्यः यच्च राद्यवपितदत्रावादसिद्धेः द्वितीये पुनरेवैकांतिकमे
 व॥ आत्मनोपिवेदं तज नितं दत्ति व्यवहारविषयत्वात्॥ आत्मानं पराधीन प्रकाश इति चेन्न
 है तैतद्विषयो न वा आद्ये दृश्यत्वापत्तिः॥ अको ह्यिति स्वर्गीया विरोधश्च द्वितीये व्यति
 रेकासिद्धा सं हिग्राह्ये कांतिकः किं च ब्रह्मणे दृश्यत्वं नास्तीत्यत्र ब्रह्मशब्दः कस्यचिद्वो
 धको न वा द्वितीयेनैरर्थस्य प्रसंगः आद्ये ब्रह्म बोधकः अत ब्रह्म बोधकः नाद्यः अत्राव्याः

स्तेनाभिधाने तस्यैव दृश्यत्वनिषेधस्यात् ॥ ततश्च प्रपंचे असिद्धो हेतुः स्यात् ॥ न द्वितीयः ब्रह्मणो
 दृश्यत्वस्य दुस्त्यज्ज्ञात्वात् ॥ लक्षणायाः अपिशृङ्गम्यत्वे दृश्यत्वस्यावर्जनायत्वात् ॥ अविद्या
 नियतो चानैकांतिकता स्यात् ॥ एवमसतोपि ज्ञानविषयत्वं प्रकृत्यं ॥ अतस्तत्त्वविज्ञानम्
 येशब्दः करोति ह्येतुक्तेः ॥ अतएव न प्रपंचः ॥ चक्षुः स्वप्रकाशत्वं च कृत्यं ॥ यद्वा बोद्धव्यं त्वं
 अवेद्यत्वमेव मिति चेत् ॥ तर्हि किं वेद्यत्वं दृश्यत्वं मित्युक्तं स्यात् ॥ तत्रोक्तं दूषणं ॥ स्वयं यद्
 हारे स्वातिरेकदर्शनानुपेक्षत्वं स्वप्रकाशत्वं तद्वा बोद्धव्यं त्वं मिति चेत् तर्हि आत्मनोप्य हि
 यत्वादि स्वव्यवहारे संविद्येन पेक्षा स दद्यात् ॥ यन्निचारः स्यात् ॥ निर्विकल्पकस्वव्यवहारे संवि
 दं तदनुपेक्षः आत्मेति चेत् ॥ तर्हि यदोपेतयेवेत्यसिद्धिः स्यात् ॥ घटे विशिष्टव्यवहारो राति
 रित्येति निर्विशेषव्यवहार एव नास्तीति चेत् तर्हि आत्मन्यपि नास्तीत्यर्थः ॥ तं ॥ अवेद्यत्वे सत्य
 परोक्षव्यवहारविषयत्वं स्वप्रकाशत्वं तद्वा बोद्धव्यं त्वं मिति चेत् ॥ तथापि किं विशेषणाभा
 वेन विशेषणाभावेन अथोभ्याभावेन दृश्यत्वं कृत्यं ॥ आद्ये वेद्यत्वाभावे अवेद्यत्वमेव तत्
 त्रोक्तो दोषः द्वितीये असिद्धिः ॥ द्वितीये पुनरनेकांतं विशेष्या सिद्धिश्चेत्पक्षे पक्षेन ॥ न
 नु दृक् दृश्ययोः संबंधानुपपत्त्या विश्वस्य मिथ्यात्वं अवश्यं माख्यं ॥ तथा हि दृक् दृश्य

श्रययोः संबंधः न तावत्संयोगः इत्यथोरेव संयोगः दृष्टेः श्रान्द्रव्यत्वात् ॥ इत्यत्राप्युपगमेण
 पणदिजिसंयोगः ॥ योगात् ॥ नापि सप्तवायः ॥ दर्शनस्य अत्मैकगुणा ॥ त्रिंशस्य घटादिनात् ॥
 योगात् ॥ न चाप्याः ज्ञानस्य अवेद्यत्वं स्यात् ॥ नाप्येकांतकर्मसंक्रमकपापकृत्ये ताः ज्ञाने
 चार्थे तत्तद्गुणतयोः वक्ष्यमाणत्वाभावाच्च ॥ तादात्म्यमपि विरुद्धरूपयोजनजड्योक्तं ॥
 स्यात् ॥ नाप्येकांतकरणसंक्रमकपापकृत्ये संक्रमात्परिणामायोगात् ॥ न चाप्यर्थस्या
 प्यंतकरणसंक्रमः बहिरेवोपलभ्यमानत्वात् ॥ विषयविषयिभावमपि न तत्त्वतो धिगच्छामः
 न तावदज्ञानजन्यफलाधारत्वविषयत्वतज्जनकत्वं ॥ न विषयत्वं विकल्पासहत्वात् ॥
 तत्कलं ज्ञातत्वावधारो वा ॥ नाद्यः अतीतादौ तदसंज्ञेन विषयत्वं प्रसंगात् ॥ न द्वितीयः
 अतदर्थिनो व्यवहारानुपपत्तौ अविषयत्वप्रसंगात् ॥ चोक्षे ॥ ६ ॥ ज्ञानानंतरमादीयमान
 दं जादेरपि चोर्ज्ञानविषयत्वापातात् ॥ नापि ज्ञानगोचरत्वं ॥ तस्यैव निरूप्यमाणात्वात् ॥ ना
 प्यव्यवहारयोग्यत्वं मतिप्रसंगात् ॥ यत्संज्ञिकेर्ज्ञानाद्विज्ञानजन्यते स तस्य विषय
 इति चेन्न ॥ रूपादिज्ञानस्य आकादि विषयत्वापातात् ॥ नित्यस्य च ज्ञानस्य निर्विषयताया
 ताच्च ॥ यस्यां संविदियो वभासते स तस्याधीनय इति चेन्न ॥ भासमानतायाः एवं अ

धा

धौप्यनिरूपणात्॥ न च ज्ञानकर्मत्वं विषयत्वं॥ अतीतिरिति ज्ञानस्येश्वरज्ञानस्य कर्मकार
काज्जन्तत्वेनाविषयत्वापातात्॥ नाप्यस्मद्व्याप्यत्वावः सुबुधः बहिर्भावेत्येव प्रसंगात्॥
सर्वध्याप्यतीतानागतयोः संबंधस्य दुर्निरूपत्वं॥ न हि निराधारसंबंधः संभवति किंच विषय
विषयीभावसंबंधोपि द्विनिष्ठ एवादिष्टोदा॥ नाद्यः दृव्योऽपि विषये त्वप्रसंगात्॥ न हि
तीयः संबंधरूपताव्याघातात्॥ तदेवं विषयविषयीभावानिरूपणाद्यत्पन्थ्यस्तत्तया दोष
पंचे सत्यत्वे दृश्यत्वा नुपपत्तिर्वाधिकेति॥ तदेवं तदयुक्तं॥ व्याकृतेः तद्याहि॥ दृक् दृश्ययोः
संबंधो नास्तीत्यनेन किंचोध्यते॥ संबंधाभाव इति चेत्॥ इत्येवमत्रैवं बोधने संबंधो गी क
तो न वा॥ आद्ये स्वव्याहृतिः द्वितीये अनिष्ठप्रसंगात् तदो धनं स्यात्॥ अथैनायमपि संबंधः स
त्याः तदावक्तव्यं॥ एतद्विधिविषयो संसोवास्ति मिथ्या चेति॥ आद्ये नो हानिः संबंधावस्था
जीकत्वे प्राये संबंधस्य सत्यत्वापत्तेः॥ द्वितीये तददेव प्रपंचसत्यत्वाविघातः स्यात् किंच॥
किमत्र दृक् दृश्ययोः संबंधानुपपत्त्या तदुपपादनार्थं दृश्यमिथ्यात्वं कल्पनमित्यर्थापत्ति
विवक्षिता किंचा संबंधाभावात् संबंधिनोप्यभाव इत्यनुमानेन साध्यते अथ दृश्यस
त्यत्वे तस्य संवादेनाभावप्रसंग इति प्रपंचमिथ्यात्वानुमानादेरनुपपत्त्या कृतकं विवक्षा

नाद्यः अन्यथैवोपपत्तेः अनुपपद्यमानार्थदर्शनात् तदुपपादके बुद्धिः यत्र वयुर्पि तिः तस्याः
सामग्री आद्ये प्यस्योपपादकत्वं॥ प्रमाणा विरुद्धत्वं च॥ आद्ये पकस्यानुपपत्तिमानत्वं प्रमि
तत्वं चेति॥ अतएवाप्यध्याप्यपत्तेरित्यथैवोपपत्तिप्रमाण विरुद्धत्वं मनुपपत्त्यभावश्चोक्त
अपि ति दूषणानि॥ अत्र चाद्ये प्यस्योपपादकत्वाभावः न हि दृक् दृश्य संबंधस्योपपादक
दृश्यमिथ्यात्वं॥ अपितु प्रतिक्षेपकमेव विधे सत्यमित्यादि श्रुति विरुद्धं चाद्ये प्ये॥ नाप्याद्ये
पकस्यानुपपद्यमानत्वं॥ संबंधस्य कार्यान्वयव्यतिरेक सिद्धत्वात्॥ अन्यथा ति प्रसंगात्॥
त्वमापि न त्यावेदकये दो तज्ज नित विज्ञानस्य ब्रह्म विषय सांगीकारात्॥ व्याघातः च दुष्प्र
दिह स्यात्॥ तथापि को सौ संबंध इति चेत्॥ को साविति किं तत्र प्रमाणं प्रच्छते किं वासं॥
जा विशेषः उतस्वरूपविशेषः यदालक्ष्यं किं संयोगादि बुक्कुत्रांतर्भाव इति वा॥ नाद्यः नित्य
तव्यवहाररूपकार्यान्वयव्यतिरेक सिद्धत्वात्॥ द्वितीये तैमंतरेणापि स्वमान्यत एव व्यव
हारसिद्धेः किं विशेषविचारः श्लेशेन विषयविषयीभाव एव विशेष नाम निर्दिश्यते॥
सांकेत्यतावा॥ यथारुचि नामांतरं॥ तृतीये स एव सः न त्वम्यः॥ चतुर्थे लक्षणमंतरेणापि इ
होद्वीरदसवत् स्फुटप्रतीति सिद्धस्य दुरुपेक्षवत्त्वात्॥ पंचमेन कुत्रचिदिति॥ वृचिदं॥

१५

तत्रविद्वान्तं तत्रैव वा कथ्यते ॥ संतिचैकशतेष्वर्थः यथोक्तं महाभाष्ये ॥ वही स्थस्थाने योगति
यमाद्येयमारंभः एकशतं वक्ष्यते ॥ संति एते सर्वे यस्याः कृत्स्नारयितायां ॥ प्राप्नुवन्तीति ॥ ए
वं लोकवेदसिद्धाः संति ॥ अन्यथा पितृधनपुत्रोत्पत्त्यादिसर्वव्यवहारविलोपप्रसंगा
त् ॥ न च ते द्विष्टाः नापि विघ्नानप्येव नित्यया व्यवर्तन्त्याः निरूप्य निरूपकभावो न च संबंध
धः निरूपकत्वं च सतश्चैकदाचिदसतो विपर्यत्येव ॥ गुरुणा दीका कुरुणां सत्रमित्यादिप्रसंगा
त् ॥ नाप्यपारमार्थिकाः निषेधाभावात् ॥ तादृशएव विषयविषयीभावसंबंधोऽस्त्वर्थच मिथ्या
त्वप्रपंचस्य दृश्यत्वम् ॥ गगनइव गंधर्वस्तनगरस्य दृशिप्रपंचस्यारोपितत्वादिति चेत् ॥
तर्हि सर्वेषां सर्वे दृश्येत् ॥ न केनापि किंचित् त्रिजिह्वसंज्ञिकवर्णिकं नियामकमिति चेत् ॥
तर्हि किमेतन्नारोपितत्वेन ॥ सत्यत्वेपि करसंबंधनिबंधनो विषयविषयीभावोऽस्तु ॥ दृ
कुदृश्ययोः संबंधः विषयलक्षणत्वात् च शास्त्रे कथितं ॥ नियत्यात्तेदकोयस्त्वज्ञानस्य वि
षयसहि ॥ ज्ञानस्य कर्मकं वा तच्च न क्रियोत्यादकमतं ॥ करणं चेन्न संबंधज्ञानसाधनता
न्नजेत् ॥ सतस्य विषयान्न ज्ञानत्वं चोपदिश्यत इति ॥ ज्ञानक्रियाकर्मत्वं च तत्क्रियो
त्यादकस्यैव ॥ नापि सतस्य ति नियमोऽस्ति यथा ॥ नवनयः क्रियो कुर्वन् क्रियारकं क्रियाकृतं

१५

करणादिक्रिया

तत्पूर्वभाषित्यात् ॥ मुख्यकारकी ॥ कर्मणस्तत्क्रियासाध्यत्वात् न कारकत्वं ॥ किं तूद्देश्यत्वाका
रेणैव कारकत्वव्यपदेशः ॥ अतएवोपाधिकं कारकत्वं बुद्धिस्त्यतमात्रादिति ॥ नापि वि
त्तीयसंबंधाभावोऽपि संबंधिनोऽसत्त्वादिघातात् ॥ अन्यथा दृश्यत्ववत् किं दृशोऽपि मिथ्यात्वं
न स्यात् ॥ अतः कृत्स्नत्वकाशात् अतः कृत्स्नत्वात् ॥ यथैवं तन्नैवं ॥ यथा घट इति विवरणोक्तेः
स्वप्रकाशत्वात् सत्यत्वमिति चेत् ॥ अहं तानुमानादिविषयत्वेकथं विषयसत्यत्वं विधाय
सि ॥ अतः संबंधविष्यात्वेपि संबंधिमिथ्यात्वेऽपि सति नापि तृतीयः असत्यत्वपक्षे
पि संबंधानुपपत्तिप्रसंगेनाप्रति तर्कपरा हतत्वात् ॥ अतः कृते सत्यत्वेपि यथानुमा
ना विषयताश्रयणः सत्यत्वे यथा कृतिगम्यता ॥ तथा प्रपंचस्य सत्यत्वेपि दृश्यत्वं किं न
स्यात् ॥ ब्रह्मदेवता किंचात्र कथमापादने ॥ यदि विश्वं सत्यं स्यात्तदा संबंधानुपपत्तिः स्या
त् ॥ तर्हि उपपत्तिरनेन च तत्संबंधः विपर्ययपयवेसान्स्यात् ॥ आर्षे पितः संबंधो दृश्यस
त्यत्वेन स्यादिति चेत् ॥ न त्वारोपितः संबंध इत्यास्थी यतौ ॥ यदि विश्वं सत्यं स्यात्तर्हि त
द्ज्ञेयज्ञानसंबंधोऽसत्यः स्यादिति चेत् ॥ वेदांतज्ञाने ज्ञेयसंबंधस्याभलीकष
त्वेपि विषयसत्यत्वाभ्युपगमाच्च ॥ विस्तृतं चैतत्तत्त्वं न रवं न इत्यप्येवं विस्तरेण ॥

१५

विपतंसदसदिलक्षणं ज्ञानबोधत्वात्तत्किञ्चित्तद्वदितिसाधनमस्त्वितिचेत्तत्र॥५॥प्रति
 तिज्ञायाहते॥संचनवतीत्युक्तेअसद्वदतिपुनरसंचनवतीत्युक्तेकथंनव्याहति॥
 स्यात्॥नचैतत्साधनार्थेसंभावितःप्रतिज्ञायाःअर्थःसाधेतहेतुना॥नतस्यहेतुमिच्छा
 पाश्र्वात्तत्रैवपोषतःइतिश्रूय्यात्॥तृतीयप्रकारंगीकारिणो नव्याहति॥रिति॥प्रतिज्ञासिद्धौ
 तृतीयप्रकारसिद्धिःनस्तिधोव्याहृत्यभावात्प्रतिज्ञासिद्धिरितिपरस्परश्रवापत्तेः॥अप्रसि
 द्धविशेषपादात्वाच्च॥नहिसत्वेनासत्वेनाच्चनिरूप्यप्रसिद्धवस्तुसत्प्रतमस्ति॥व्याप्तिपक्ष
 धर्मताविरहात्॥नचप्रतीतेनकस्यापिवापिशक्यहस्तदिग्धसाध्यधर्मिणश्चापक्षत्वं॥३॥
 नचप्रसिद्धविशेषणोद्धेतव्यसंदेहोयुज्यतेइति॥यदुक्तचित्तुजेन॥सत्वासत्वेकधर्मि-
 निष्ठात्यंताभावप्रतियोगिनीधर्मत्वात्परसद्वदिति॥तदसुतुअभिधेयत्वादिनाअभिचारात्
 तस्यापि किंचिच्छात्यंताभावप्रतियोगितासाधनेनसादृश्याभिधेयत्वाद्वाद्यतःस्यात्
 अधिकृत्यचोपाधिःनहिरूपसयोपतिषेधप्रतिषेधकरूपोविरोधीस्ति॥किंचात्रसाध्यम।
 निमित्तं॥सदसद्वैलक्षण्यमितिचेत्तत्रैवोचः॥प्रपंचस्यास्यानिरसद्वैलक्षण्यगीकारात्सि १०
 द्धसाधनतापातात्॥सद्वैलक्षण्येनसदअसद्वैलक्षण्यमयान्नसाध्यतेतत्कथंसिद्ध

साधनमितिचेत्तत्रोक्तरोपापरिहारात्नहिसिद्धमसिद्धेनसदोच्यमानमसिद्धंनवति॥
 सद्वैलक्षण्यविशिष्टाअसद्वैलक्षण्यसाधनात्॥अदोषइतिचेत्तत्र॥तथापिसिद्धसाधनेन
 त्वात्॥सतोपिसदंतरवैलक्षण्यगीकारात्॥सदसद्वैलक्षण्येनामसद्वैलक्षण्यनधिकरणत्व
 मितिचेत्तत्र॥तथापिनसिद्धसाधनतानिस्तारसत्वेकस्यनावस्यप्रपंचस्यसदसत्यानेगी
 कारात्॥सत्त्वानधिकरणत्वमसत्त्वानधिकरणत्वंचसाध्यतइतिचेत्तत्रअसत्त्वानधिक
 रणत्वसाधनेवैष्यष्यति॥सत्त्वानधिकरणत्वसाधनेप्रत्यक्षबाधश्चास्मात्॥तथाहि॥न
 हिसत्वेनाप्रैकमनुगतमावयोर्मतंकितु॥प्रतिवस्तुनिष्ठं॥तत्रविद्यदेसत्वात्तिनधिक
 रणत्वसाध्यमानमेकसत्त्वानधिकरणत्वंमुतानेकसत्त्वानधिकरणत्वंकिंचासत्त्वसत्त्वा
 नधिकरणत्वंआहोस्ति॥विशेषितसत्त्वानधिकरणत्वंकिंचासर्वथासत्त्वानधिकरणत्वं
 विविक्षितं॥नाद्यःसतोपिसत्त्वानंतरनधिकरणत्वात्सिद्धसाधनापत्तेःअनेकंसत्वाप
 त्यनर्थक्यं॥नद्वितीयत्वात्तीयो॥एकैकस्यअनेकसर्वसत्त्वास्वीकारात्॥नतुरीयःब्रह्म
 लुगतसत्त्वानधिकरणतयापिप्रतीतार्थोपपत्तेरर्थान्तरत्वात्॥नपंचमःउपजीव्यप्र
 त्यक्षागमबाधात्॥किंचसद्वैलक्षण्यमितिचेत्तत्र॥किंसत्ताजातितद्विच्छिन्नमस्तिवा

ब्रह्मरूपं वा अर्थक्रियाकारि वा अर्थवैतन्तरत्वं किं वा प्राप्ति भासिकेतरत भावो वा किं वा
 प्राप्तिके अबाधं वा ॥ आद्ये सत्ता ज्ञातृगीकार स द्रुतं भंगीकरणीयं स्यात् ॥ अन्यथा तत्त्वज्ञे
 व्याहृत्येत सिद्धसाधनतापाताच्च ॥ किंच सत्ता विधुरस्यापि ब्रह्मणो यथा नासत्त्वादितथात्र
 पंचस्यापि स्यात् ॥ अतएव तद्विशिष्टव्यक्तिरिति पक्षः जातिमद्वैतज्ञाप्यसाधने च अर्थोत
 रताद्यापत्तेः ॥ न त्रितीयः ब्रह्मवैलक्षण्यं तु तद्विपरीतलक्षणयोगो वा तत्त्वज्ञाप्यसहितं वा
 तत्प्राप्त्या भावो वा ॥ तस्य सर्वस्य जगत्स्य ॥ त्रिरंगीकारात् ॥ न तृतीयचतुर्थौ वा धापसि
 द्धाता पातात् ॥ अतएव न पंचमपक्षे न सत्त्वमन्वयापि प्रत्यक्षानुमानागमविवक्षितं वा गीका
 रात् ॥ व्याघातात् ॥ अद्वैतवादिनापि किंचिद्व्यमाणा मंगीकृतं न वारं वदुन कारेणापि ॥ नेति
 पक्षे नेष्टमिद्विः आद्ये तदेव स्वप्रकाशं ब्रह्म किं वा न्यत् ॥ आद्ये स्वप्रकाशत्वव्याहृतिः द्वि
 तीयेषु न व्याहृतिः तदन्यस्य प्रमाणगम्यत्वान्भुपगमात् ॥ नाप्यष्टमः अबाध्यत्वाभावा
 बाध्यत्वमेव एतच्च निरस्तं प्रागेव ॥ किंच तवा ब्रह्मा बाध्यं तद्वैलक्षण्ये सिद्धमेव जगतः मम
 मतेष्य बाध्यस्याप्यबाध्यं तरे वैलक्षण्यमस्तेवातः सिद्धसाधनतापुर्वशस्यात् ॥ १६ ॥
 त्यल्लेसा ध्वविडंवेन ॥ दृष्टान्तश्च साध्यविकृतः अत्राहूर्मा यावादिनः न तावदिदं शु

क्तिरजतमत्यंता सत् ॥ असत् ॥ रज्ज्वात्ययोगात् ॥ अस्परखायमानत्वात् नापि सत् ॥ सत्ता
 बाधयोगात् अस्परखायमानत्वात् ॥ अतः रज्ज्वायमानत्वाद्वाध्यमानत्वाच्च शक्तिरजतादेः
 सिद्धं सत्सद्वैलक्षण्यमिति ॥ एतदतीव मेदं ॥ तथा हि ॥ बाध्यमानत्वात्संज्ञनवतीत्य
 च किंसद्विविहितं किं ब्रह्मरूपं उत बाध्यं अथ सत्तायुक्तं अथ व्यावहारिकं किं वा अ
 र्थक्रियाकारिभावस्वरूपं वा विधमानं वा ॥ प्रत्यक्षादिप्रमाणा विषयो वा ॥ नाद्यः सिद्धसा
 धनत्वादर्थोतरत्वाच्च ॥ न द्वितीयः पदबाध्यं तदबाध्यमिति साध्याविसिष्टतापात् ॥ न
 तृतीयः सत्तायुक्तस्य प्रपंचस्य नवन्मते बाध्यतया यत्तत्तदबाध्यमिति व्याससिद्धेः
 अतएव नेतरे पक्षाः असंज्ञप्रतीयत इति व्याख्यं स्पष्टा वा ॥ तथा हि ॥ असत् ॥ प्रतीति
 प्रतिषेधता असत्प्रतीतं न वा ॥ आद्ये स्वक्रियाविरोधः द्वितीयेन तत्र विषेधोपुज्यते ॥ न
 च प्रतीतस्य निषेधोपुज्यते ॥ न च परोक्षज्ञावस्ये ह विविक्षितस्यात्वात् ॥ असत्वेन ना
 यनस्य परोक्षज्ञावनस्य वा निराकरणात् ॥ नायं पर्यनुयोगः तस्मादसत्तः सत्त्वे नापरोक्ष
 तया प्रतीतिर्नास्तीति व्याप्तिरस्त्येवेति चेन्न ॥ हेत्वेतरनियमोपपत्तेः अपि च किमसत्तः
 सत्त्वेनापरोक्षतया प्रतीतिरभांतौ नास्ति ॥ किमु भांतौ विनाशः प्रकृतानुपयोगात् ॥

अभ्रांतौ व्यावहारिकस्यैव मानत्वाच्च ॥ प्रातिभासिकमपि न प्रतीयते ॥ न द्वितीयः व्याप्यमा
वाच ॥ अन्यथा व्याप्यतिवादिभिः रसत एव तादात्म्यस्यैव विज्ञानस्यातिवादिभिरसत्याप्या
वकाशतायाः असंख्येतिवादिभिरसत एव रजतस्य अपरोक्षतया प्रतीत्यंगीकारात् ॥ स त्वया ३
त एव प्रतीतिरिति चेन्न भ्रांतिः नापि बाधः न हि भ्रांतावपि असंज्ञप्रतीयत इति मनुवच्च
नेकुलनियमोस्ति ॥ परेणापीदं रजतयोक्तादात्म्यावभासो गीहमत एव ॥ यद्योक्तं ॥ अध्यासा
नामतस्मिंस्तदिति प्रत्यय इति भ्रमशुक्तिः केदमंशस्य रजतत्वसंसर्गो रजतस्यैव हितासंसर्गो
हितावदसंज्ञेव प्रतीयते ॥ अतो व्याप्तेर्न मत्वा चानेनापि सिद्धिः सर्वेषामनेत्ययोग्ये
रजते वलयकरणादियोग्यता तावदसत्येव प्रतीयते ॥ तदमतेऽपि किं प्रातिभासिकं प्राति
भासिकं तथा प्रतीयते किं व्यावहारिकं तथा वा नाद्यः प्रवृत्त्यावप्रसंगात् ॥ न हि प्रातिभा
सिकमर्थं क्रियास्य युज्यमानं ॥ तेनोपलब्धं यतः स्तथा भावं प्रतीत्यापि प्रवृत्तेर्न द्वितीये
प्रतीयमानव्यावहारिकता सती उता सती ॥ आद्ये प्रातिभासिकतानुपपत्तिः दीतीयेत्य
सतोऽपि सत्येन चापरोक्षतया प्रतीतीनां सती ॥ त्रिष्टुते चैतत्वं उत खंडे ॥ तस्मादि
सन्नप्रतीयत इति बालनावितमिति स्मृतं ॥ साधवश्च न च निदर्शनं ॥ ननु सर्वशुक्तिः

रजतो देवा धस्तावदंगीकृत एव ॥ इतरेव निश्चयतां को बाध इति ॥ केचिदाहुः अधिष्ठान
याम्ना त्वज्ञानविज्ञासाविद्याविनश्यति ॥ यावेति ज्ञाननितावेत्ये विद्या तमेतरीत्याज्ञानेन
वा विनाशो वा बाधः ॥ अयेत्येके वा विद्या तद्वस्था विशेषा एव रजतता युक्ता दाना ॥ तत्र
भवेतीति मन्वाना बल्यधिष्ठानतत्त्वज्ञानेन कार्यैरसहाविद्यातिरोधते ॥ इत्याहुः ॥ तत्रात
रीत्याज्ञानेन निवृत्तिर्वाधा अपरेत्याहुः प्रतिपन्नोपाधौ नास्ति नासीन्न च विष्यतीति कालत्र
यसत्ता निषेधो बाधः तद्विषयत्वं रजतस्य बाध्यत्वमिति ॥ तद्रीत्या कालत्रयसत्ता निषेध
यत्वं बाध्यत्वं वा नायद्यः असतो नाशयत्यायोगात् ॥ तथा हि ॥ न तावच्छुक्लादिः बाध्यतस्य
बाधानं तत्रमपि वर्तमानत्वात् ॥ अथ रजतादिति चेत्तत्र ॥ तस्या सत्तात् ॥ शुक्तिरजते न
नाश्यतस्या सत्तात्वं ध्यासु तवचनवदिति प्रयोगात् ॥ न द्वितीयः ॥ तस्याः प्रवृत्तिनिव
ृत्तिर्हितीशे धानादिरूपा आविर्भावादिमतो भवेत् ॥ सद्धर्मश्चाविर्भावः न चासावसतः
संनवति ॥ नापि ततीयः पुरोवर्तिनितस्याधिष्ठानज्ञानेन मनसा पापां विलीनायां तत्परिणामित
यास्यमेव विजयीयमानस्यने रजतमिति निषेधविषयत्वांगीकारात् त्रैकालिकसत्ता निषे
धे ॥ धविषयत्वे तु ह्यत्वापत्त्या अपस्मिंदांतस्यात् ॥ सत्ता विरह्यतिरेकेण शशविद्याणा

हेरः सत्यस्य निरूपणात् ॥ नापिशुक्तिरियमिति विरोधिभा ॥ वांतरज्ञानबाधः ॥ अत्रैव लब्ध
 पिसंज्ञात् ॥ नापि पूर्वज्ञानप्रसंजिता यथाकारस्य स्फोटनमिति लभ्य कुज्ञाने बाधः ॥ आत्म
 निविषहे विगतत्वात् ॥ नापि प्रपंचस्यापि बाधत्वं कापिश्रुयत इष्टित्यसिद्धे हेतुः ज्ञानेन नि
 वेधत्वं प्रपंचस्यास्तीति चेत् ॥ मैवं योच ॥ न ह्येवं शक्तिसत्त्वे वदतः किंतु सत्यप्रवृत्ता नाशवत्
 कस्य सैवं धस्य नाशमेव वदतः ॥ इत्येतं पश्येन ॥ नापि विश्वमिथ्यात्वे जडत्वे हेतुः प्रोक्तरोषा
 निस्तारात् ॥ अपि च जडत्वं किं ॥ अज्ञानत्वं वा अज्ञातत्वं वा उत ॥ ज्ञानाश्रयत्वं ॥ नाद्यः कति
 ज्ञानागो असिद्धत्वात् ॥ आत्मनो पिज्ञानत्वाभावात् ॥ अनेकां त्याज्य ॥ तथा हि ॥ यदात्मरूपं ज्ञान
 मुररीकरोषितस्य विषयं निर्विषयं वा आद्ये स्वविषयं परविषयं वा नाद्यः ॥ एकस्या क्रिया
 यां कर्तृकर्मत्वयोरेक स्मिन् विरुद्धत्वात् परस्मैवेत क्रियाजन्यफलशालित्वस्य कर्मल
 क्षणत्वात् ॥ विषयस्य विषयीभावस्य पराकुप्यत्वं कुत्रावरूपत्वेन एकस्या संज्ञात्वात् ॥ नाद्य
 ॥ द्वितीयो ॥ तदभावात् मोक्षे ज्ञानाभावप्रसंगात् ॥ नोत्तरः ॥ आत्मानज्ञानं तेषां शून्यत्वादिसं
 त्यनुमानात् ॥ इति रथा यदपि ज्ञानं स्यात् ॥ इत्यसिद्धे हेतुः ॥ न द्वितीयः ॥ आत्मनो पिज्ञात
 त्वाभावात् ॥ अहंकारस्य ज्ञातत्वांगिकारात् ॥ नागसिद्धेश्च ॥ न तृतीयः असदस्य नो विष

संभूतयोश्च वर्तमानत्वात् ॥ तस्मादसमीचीनोयं हेतुः ॥ इति जडत्वे हेतुः नंगः ॥ नापि जडत्वे
 म्मात्वे परिच्छिन्नत्वे हेतुः साधुः ॥ तथा हि ॥ देशतः परिच्छिन्नत्वं कालतः परिच्छिन्नत्वं वा वस्तु
 तो वा ॥ नाद्यद्वितीयो ॥ नित्येषु पूर्वगतेषु प्रकृतिकात्वादिषु सिद्धे ॥ तेषामतिपरिच्छिन्नत्वाभावे
 ब्रह्मणो पितृकुतः ॥ अस्मादिकं तु ॥ अयं च समानं न तृतीयः ॥ नेति नेतीत्यादिना ब्रह्मणो पिज्ञा
 नं द्यो न्याजावाधिकरणतया श्रुतत्वात् ॥ अस्मरीत्याधिकरुद्धः स्यादिति परिच्छिन्नत्वे हेतु
 नंगः ॥ नापि विश्वमिथ्या अनात्मत्वादि ॥ अस्मात् वदितिसाधीयानुमानं ॥ तथा हि ॥ किं मिदमा
 त्मत्वं यदनाद्यो नात्मत्वं च ॥ किं मात्मत्वं जातिः ॥ उत सत्त्वं किं स जडत्वं ज्ञानत्वं वा ज्ञानाधारत्वं
 स्वप्रकाशत्वं वा आत्मपदवाच्यत्वं वा तद्वत्त्वं वा ॥ नाद्यः आत्मन एकत्वेन जात्ययोगात्
 कल्पितानेकसदभावावेति चेत्तन्न ॥ कल्पितात्मनो पक्षनिक्षेपतया अनेनागसिद्ध्या
 पक्षे ॥ न द्वितीयः साध्या विशिष्टत्वात् ॥ असति व्यञ्जितारात् ॥ न तृतीयः ॥ प्रागेव निरस्त
 त्वात् ॥ न चतुर्थः ॥ कति ज्ञानाभासिद्धत्वात् ॥ न पंचमः आत्मन्यभावात् ॥ तदेतत्त
 दभावात् ॥ न षष्ठः स्वकर्मसंविज्ञप्ता व्यतिरिक्तः स्वप्रकाशतायाः पराकरणात् न
 सप्तमः आत्मन्यभावात् ॥ देहादेतदभावात् ॥ अतएव नातिमः अनात्मत्वे हेतुः नंगः ॥ अयं

१४

दा

परः॥ येन तन्निर्णयं ताभावप्रतियोगी पदत्वात्परांतरवत्तदित्यत्र पदस्यैतत्तत्तु निष्ठासंता
 भावप्रतियोगित्वासाधने॥ अतः ताभावस्य प्रतियोगिकत्वेन बाधितं॥ एतत्तत्तु पुनस्तिति सा
 धने सिद्धसाधने॥ कार्यकारणयोरेवेन आधारधेयत्वात्तात्वात्॥ एतत्तत्तु कार्येन प्र
 वृत्तीति साधने प्रसक्तबाधः अकार्यत्वात् न्यकार्यत्वसिद्ध्या अर्थांतरताचा॥ प्रायेणाभावे स
 र्वजगद्ध्यात्तासिद्धिश्च॥ किंच किंमत्र पदस्यासत्त्वमापद्यते संसर्गनिषेधो वा क्रियते॥
 नाद्यः दृष्टान्तः साध्यः विकलः नोत्तरतत्तु पदसंसर्गाभावस्यासिद्धत्वात्॥ अथेतत्तत्तु ज
 न्योनः प्रवृत्तीति प्रतिज्ञावासाध्यः तस्यां शैल्यमपि न स्यात्॥ इति हेतोरसिद्धिः स्यात्॥
 इह तत्तु पद इति प्रत्यक्षविरुद्धचेतत्॥ अथथा इह न शैल्यानुमानादेरप्रतिब
 धप्रसरेण बाधपरिचाया प्रमोपायातीत्॥ न च प्रत्यक्षस्यानुमानबाधने दृष्टान्तपक्ष्या
 मः॥ न च नो नीलिमा अनुमानं बाध्यातथा हि॥ महत्त्वान्न नमो रूपे निषिध्यते अद्व्या
 रं च कत्वा ह॥ स्पर्शरहितत्वादा॥ न तत्र त्रयमपि तत्त एव शब्दस्य प्रसंगात्॥ उपजीव्य प्र १४
 त्यक्षविरोधे पदगमस्यापि पराजायः तदा का कथा वरा क स्यानुमानस्य तत्त्वादा पजी
 विस्त्वेन इत्येवं विस्तरेण॥ अंशित्वानुमानत्रंगः॥ विमते अंशे मिथ्यात्रेदत्ता च इत्रेद
 ५

व्या

वदिति चेन्न॥ अत्र साध्यस्य सत्यत्वे सद्वैतवादिनोऽप्यसिद्धांतापातात्॥ बाधत्वे काला
 त्मयापदि हता स्यात्॥ द्वितीये पदार्थे वा नुषंगः स्यात्॥ किंच पक्षात्परमार्थता परं ब्रह्म अमि
 त्तं निर्विकारं॥ अद्येतत्रैव मिथ्यात्वमापद्येत द्वितीये तत्र व्यभिचारे दुर्वारः स्यात्॥ मिथ्यात्वे च
 सदसद्वैतक्षणे चैदं ग्राह्यं॥ बाधत्वं चोपाधिः कस्यापि तत्त एव साधनेन प्रमाणीकृत
 मुपाधिमित्यालं पक्षे न॥ जेदत्वे तु जंगः विमते स्यात्तर्जं दहीनं अतत्वात्॥ गगनवदित्य
 त्रस्यांतर्जं दहीनत्वमपि समुदायस्य समुदायिनो जेदत्वावेनास्माकंसिद्धमेव॥ जेदही
 नत्वमात्रसाधने दृष्टान्तस्य साध्यविकलता प्रत्यक्षबाधः प्रपेचो विनिवर्त्तकत्वात् तो
 यदि केनचित् इति श्रुतिबाधस्य दुष्परिहरः॥ अतत्त्वानुमानत्रंगः च त्रैलोक्यं विमता
 निशरीराणि देवदत्तस्य जोगयतनानि भोगयतनत्वात्॥ देवदत्तशरीरवत्॥ देवदत्तयज्ञ
 दत्तयो जेदो मिथ्यात्रेदत्वात्॥ च इत्रेदवत्॥ विमता निशरीराणि मयैवात्मवैतिशरीर
 त्वात्॥ मच्छरीरवत्॥ विमता निद्रिद्रियाणि मदीयज्ञानसाधनानि इन्द्रियत्वात् मदीयैद्रि
 यवत्॥ विपक्षे कल्पनागौरवबाधकमुत्रेयमिति॥ एतदप्युक्तं॥ चैष्टाघनुमितात्प्र
 यतमानादप्रयतमानो हं निवर्त्तमानुभवविरोधात्॥ न च बाधपरमात्मनः प्रत्यक्षत्वात्॥

नभ्युपगमात्॥ प्रत्यक्षा प्रत्यक्षगुणधर्मजस्य प्रत्यक्षत्वा नुपपत्तिर्वाः सुवृत्तसंयोगवदि
ति॥ यतो न केचिदुपगमात् किं त्वेकस्य धर्मोऽपरेण निरूप्य इत्यंगीकारात्॥ नापि प्रत्यक्षा
महात्त्विकविषयं बाधका जायते नित्यो नित्यानां चेतनः श्वेतना नां एको बहूनां विदधाति
कामानु इत्यादि श्रुतिबाधिता न्यनुमानानि॥ सर्वशरीराणां देवदत्तभोगा यतनत्वं साधनेपि
तत्र स्थितिमात्रसाधने सर्वगतसिद्ध्या अर्थांतरं॥ तन्निमित्तसुखादिभोगसाधनेपि देवदत्त
स्य तत्पुरुषे प्रवेशमात्रमात्रसाध्या अर्थांतरं॥ देवदत्तस्यैवेति विशेषणाद्दोष इति चे
न्न॥ ब्रह्मयहो विहितेशरीरे॥ अयमभोगाभावेन तदनावसिद्ध्या अर्थांतरता परिहृतात्॥
सर्वदेति विशेषणो बाधः सुवृत्तादावजायते॥ जायत्यविशेषणोपि हस्तस्य साध्यवि
कलता॥ तत्रापि कदाचित् प्रत्यक्षगुणधर्मजस्य प्रवेशसंज्ञात् दिव्यत्वं॥ त्रैलोक्ये तत्र दोष
जन्यत्वमुपाधिः तस्यापि प्रकृते साधने बाध्यत्वमुपाधिः मयैवात्मवन्तीत्यत्र कोह
मयो विविक्षितः किमहंकारः किं तत्प्रतिफलितं संचितं॥ किंतु न योतीर्णः साक्षी
नाथः क्वापि अहंकारस्यात्मा नभ्युपगमात्॥ हस्तस्य साध्यविकलत्वात्॥ आनात्म
यात्मवन्तीति प्रतिज्ञा विरोधश्च॥ नदितीयः तत्प्रतिफलितसंचितं विदधात्मा नभ्युप

गमेन साध्यविकलत्वात्॥ अप्रसिद्धविशेषणत्वाच्च॥ अस्याभिसेवितप्रत्यक्षचेतन
स्यात्मात्मा नभ्युपगमात्॥ नरतीयः तदाभिमतस्याविद्यकस्य साक्षिणोऽस्मन्मतेनाप्रसिद्ध
त्वेनत्वात्॥ यदिसाक्षी श्वरोभिमतः तदासिद्धसाधनता॥ यतो जीवापि स्थितिष्वपिशरीरे
षु नियामकतया परमात्मा स्वेवेति संक्षेपः॥ अत्र कश्चित् दंष्ट्रा कुण्डलपहासं करोति
आहूये सौगतः कश्चित् जगन्निर्घेति वादिनां॥ मद्राज्यवत्कलत्राणि जुंज्यते रुन्निशं
मया॥ वात्याश्चैते तयो योगाकारे प्राप्यतमवैदिके॥ जननोऽपि निवारिणोऽश्चोत्तरं तत्र
चिंतयतां॥ कश्चिदुर्जडाकुंजः सौगतः स्तब्धिष्वो वा अमुमिते॥ विमतान्मदेतकलत्राणि
मयैव जुंजते जगन्नीत्यालवादिकलत्रत्वात्॥ मत्कलत्रवत्॥ मयैव सकर्तृकाणि ति वा
साध्यं॥ विमता जेदवाद्याः प्रसिद्धनेहापलापित्वात्॥ सौगतवत्॥ तेजसुराः स्तमोयो
गताः वा जगदसत्यवादित्वात्॥ ईश्वरगुणमलापित्वात्॥ तदैश्वर्यापलापित्वात्॥ तदि
कृते निर्दकत्वात्॥ सौगतवत्॥ ये एतेषां मतममवैदिकं॥ वेदस्मृतदर्थस्य च धर्मादे
र्निष्पत्त्या त्वप्रतिपादनात्॥ वाच्यमतवत् विमतो न येदिकत्वेन व्यवहर्तव्यः वेदोक्तविषया
त्वात्किं हि त्वात्॥ वाच्यवत् विमताः दोषुलेया जीवनेहापलापित्वात्॥ सम्प्रतवो

१६ रुच्यते तेषां जगन्मोक्षमिच्छा रिपयः प्रपादादिजननीत्वात्॥ कुंडसौगतजननीवत्॥ न
 चसतीत्यहंकप्रमाणविरोधः तेषामापातरमर्षित्वात्॥ वस्तुतस्तु परमजीवस्य तुसा
 धनत्वात्॥ पक्षतुल्यत्वात् ज्ञानेषामित्यलं मुपहासेन॥ भवेति च त्रणमाः असत्यमिति
 संतेजसादुरनीश्वरतआचुराः स्वयं नृणां जगतः क्षयकारिण इति व्यासस्य तितः सत्य
 आत्मा सत्यो जीवः सत्यं च सत्यं मिह मेवावपणो मेवावपण इति भाष्ये वेद्ये॥ मैत्रेयशा
 रदायां च अथ ज्ञानोपसर्ग इति प्रितिज्ञायेदमुदितं॥ अद्य ये चान्ये मिथ्यातर्कैर्हंतेः कुह
 के इजालैर्वैदिकेषु परिष्ठातुमिच्छंति॥ ते सह न संवदन्ते॥ प्रकाशयाद्येते तत्काराः अस्वर्या
 मर्ष इति॥ नैरास्यवा इकुहैर्मिथ्याहंताहं तु निःश्राम्य हो को न जानाति वेदविधौ तत्र
 महदिति॥ अत्र वैदिकेषु परिष्ठातुमिच्छंतीति ज्ञापकाद्वैतवादिन एवाभिप्रेताः॥
 न तु बोद्धव्याः न हिते वैदिकेषु परिष्ठातुमिच्छंति॥ ननु तद्वैतवादि सं प्रतिशंकराचार्यो
 यैः प्रवर्तितं॥ कथं श्रुत्या निषिध्यत इति चेन्न॥ मैत्रेयं॥ जालिशब्दनास्ति साः समया
 नो प्रवाहो न नादित्वात्॥ नद्याधुनिको मायावादः॥ ईशेनाशो गन्मिथ्या न प्रयोगगुरुरि
 त्यपि॥ एक आत्मा पुमर्थश्च कामाथश्चिन्ता विना न हि॥ एवमादिविरुद्धा निवचना न्यययु

उ

१७ त्वयः प्रमाद्यो बहुभिर्ज्ञेयाः अनासा इति वैदिकैः रितित्वा सस्य तितः॥ ननु पुराणे स्वयं प्र
 मनोरथो यद्येति॥ स्वप्नसामं जगतः श्रूयते तदनिस्तत्वादिसाम्प्रदित्रम॥ अनित्यत्वमिति
 कारित्वप्रारंभे आदिरूपतः स्वप्नसामं जगतो न तु बोधनिवर्त्यता॥ सर्वज्ञस्य यतो
 १८ विज्ञेः सर्वदैतत्प्रतीयते॥ बोधासहंततो नैतत्किं त्वाज्ञावशमस्य॥ इति परमोपनिषदि
 निर्णीतत्वात्॥ एवं पुराणो जगद्वत्तं असन्मायामयमिति ईश्वरप्रज्ञा निर्मितत्वादेवो
 च्यते॥ तथा निर्वचनश्रवणात्॥ रुगताविति धातोस्तु पूर्ववगतवत्सदा॥ स्थितेर्ब्रह्मर्त
 मित्युक्तमनन्तं परिणामतः प्रकृतिशालं तं प्रोक्तं असत्तदंशु च संस्कृतः त्वतः असतो बुद्धिग
 म्यत्वादसत्यमिति चेन्न॥ प्रज्ञाविनिर्मितं यस्मात् अतो मायामयं जगत्तदिति न क्वा
 पि विरोधः शंकायोगश्च॥ विश्वं मायाकल्पितं कल्पकेन दृश्यमानत्वात्॥ यद्यन्मायाक
 ल्पितं न तत्तत्तेन साक्षात्क्रियते॥ यथेन्द्रिजातिकं मायाया विनेति॥ अन्यथा अदृश्यकल्पना
 प्रसंगात्॥ एवं बोधे दमायामयं जगदिति॥ मायावित्ताभिप्रेते न दृश्यमानत्वात् न यदे
 वेतदेवं॥ यथेन्द्रिजादिकं माया विनेति॥ न च माया विनो माया दृश्यते विश्वमीतुः॥ १७२
 सदापश्यति तेनेदं मायेत्यवधार्यतां॥ अपरोक्षस्वशो मिथ्यादर्शनं न कचिद्भवत

१७

सर्वपरोक्षविद्विष्टः विश्वदृक्त्रैतन्मतेति ब्रह्मांडे ॥ यद्योगस्तु विवाहं पदं नारोपितं ॥
 सर्वस्मिन्नाभिधिशाना परोक्षज्ञानवता दृश्यमानत्वात् ॥ यदेवं तदेवं ॥ यद्योक्तविधवत् ॥ त
 त्वविदा दृश्यमानेन कुंजः स्तत्राशेषितः इति ॥ अथवायत्रैवं तत्रैवं यथाशुक्लावाधरोपि
 तं रजते उत्तरीत्याशु किं दर्शितान दृश्यत इति ॥ अधिशाना साधारणा कारयाया तस्याप
 रोक्षज्ञाने पि नृता विवृता कदाप्य निवृत्तिवर्सागः स्यादिति ॥ ननु सत्यमवाधं तदस्य
 मिथ्येति विद्वत्संमतिरस्ति ॥ तर्हि विश्वस्यापि सत्यत्वे कथं सत्यं विज्ञानमनंतं ब्रह्मेति
 लक्षणं कथ्यते ॥ मुक्तात्मा मुक्ता नियतत्वात् सत्यमिति ब्रह्मलक्षणं युक्तं ॥ यद्योक्तं घात
 मप्ये अस्मदप्रपाठके ॥ तस्य वा एतस्य ब्रह्मणो नाम सत्यमिति ॥ तानि हानि वा एतानि त्री
 णि अक्षराणि सत्तरीयमिति ॥ तद्यत्सत्तु न रम्यं तं अथप तितन्मत्स्यं अथप धंते नो जे
 य छति ॥ तस्मात्सत्यमितीति ॥ ननु यस्मात्परं नापरिमस्ति किंचिदुच्यस्मात्त्राणी योन त
 जायोस्तिक श्रिक्त ॥ वस्तु श्वक्वोदिविति एते कास्तेने दं पूर्णं पुरुषेण सर्वं ॥ अस्या
 श्रुतौ परापरयोक्तृयोरपि ॥ प्रतिषेधः श्रूयते ॥ मैवं ॥ तेने दं पूर्णमिति ॥ वाक्यशेषः
 विशेषात् ॥ इदं श्रुत्वा भावे किं तेन पूर्णं स्यात् ॥ यस्मात्परमेश्वरात् परममुत्तमं वस्तु ॥

त
७

नास्ति ॥ पुनरुक्तमस्त्येव ॥ तत्र किंचिदत्यमित्यर्थः ॥ यस्मान्नाणी पश्यन्न नो दिः प्रयोग
 तत्रय निषेधो गृहीत एवेति ॥ तथा चेश्वरात् ॥ उत्तमं वस्तु नास्त्यप्युक्तं ॥ जगदस्ये
 वेति सिद्धं ॥ विश्वमिथ्यात्वमुक्तं ॥ स्त्वाभासा एव ॥ इदं नीशो जगन्मिथ्या न पश्यो गुरु रि
 त्यपि एक आत्मा पुमर्थः अकामाया भ्यां विना न हि ॥ एवमादि विरुद्धा निवचना न्यथ
 उक्तं ॥ यमप्यैर्तु निर्जेयाः ॥ अनासा इति चेदिकैः ॥ वेदवेदानुसारेण विरोधेन्या
 र्थकत्वेना ॥ इतराणि विरुद्धा निप्रत्यक्षं जान्यापीति व्यासस्मृतिः ॥ ननु श्रुत्या अनिर्वचनी
 यं वस्तु प्रतीयते ॥ नासदासीन्नो सदासीत्तदानीं ॥ असीद्भूतो नो व्योमापरो यदीत्यत्र चपल
 ये स दसदना वप्रतीयते ॥ सामान्यं चिदा विद्यमानं स्यादस्य सत्त्वा सत्त्वप्रतिवेधात्परि
 शेषतो अनिर्वच्यत्वावगमात् ॥ मैवं ॥ यदित्थं प्रलये अविश्रितस्य अनिर्वच्यत्वं स्यात्
 द्यानी दवाते स्वधे ॥ याते देके तस्माद्वा न्यनपरः किंच नासेति ब्रह्मणो तिसं चिहितत्वात्
 स्या निर्वच्यत्वं स्यात् ॥ किंच तदानीमिति व्यर्थं सर्वानिर्वच्यत्वात्तमसः असं चिर्वासी हि
 त्यपि व्यर्थं मैव प्राप्तावात् ॥ तस्मान्मदानामेवं व्याख्याने ॥ तर्हि श्रुते कोर्थस्त्वन्मते ॥ प्रल
 ये असत् अर्त्तं वा तदिति नासीत् ॥ तच्च मर्तं प्रथित्यते ते जो रूपे नभा सीत् रजः श

धं

१६
 २७
 २८
 २९
 ३०
 ३१
 ३२
 ३३
 ३४
 ३५
 ३६
 ३७
 ३८
 ३९
 ४०
 ४१
 ४२
 ४३
 ४४
 ४५
 ४६
 ४७
 ४८
 ४९
 ५०
 ५१
 ५२
 ५३
 ५४
 ५५
 ५६
 ५७
 ५८
 ५९
 ६०
 ६१
 ६२
 ६३
 ६४
 ६५
 ६६
 ६७
 ६८
 ६९
 ७०
 ७१
 ७२
 ७३
 ७४
 ७५
 ७६
 ७७
 ७८
 ७९
 ८०
 ८१
 ८२
 ८३
 ८४
 ८५
 ८६
 ८७
 ८८
 ८९
 ९०
 ९१
 ९२
 ९३
 ९४
 ९५
 ९६
 ९७
 ९८
 ९९
 १००

ति। तेन न तावदुपाधिना लब्धो जेद प्रपंचः इत्याह ॥ प्रपंच इति ॥ जेद प्रपंचो यदि विधे त
 लयेत तर्हि निवर्त्तते ॥ औपाधिकस्य निवर्त्तनियमात् ॥ न च मोक्षे निवर्त्तते ॥ तस्मात्
 दिरेवायं ॥ यदि जज्जज्जदि जेदो न श्ये ततर्हि तर्हि जीवस्पज्ञा उवाधायति दित्या धनि।
 सं ॥ इत्येव ॥ ननु जीवेशो नित्यत्वात्तदेतदस्यानादित्वं युक्तं ॥ जज्जना जेदः कथं नित्यं
 स्यात् ॥ अत आह ॥ मायामात्रमिति ॥ जेदे हि स्वरूपं धर्मिणः ॥ प्रकृतिर्नित्या तन्मात्रं दे
 ते कथं नित्यं न स्यात् ॥ यदा मायेति ॥ जगत्प्रकृत्या तया ज्ञातत्वात् ॥ इदित्याचनं देते नि
 वर्त्तते किं त्ववाधमेवेत्यर्थः तर्हि देतः सर्वजावानामित्यादि व्यपदेशः इत्यत उक्तं अर्द्धं य
 र्मायतः उत्तमार्थं च लण्येवादेतं ॥ तस्मात्तुलोपनिमित्तावापंचमी ॥ उत्तमार्थं प्रीतिश्चरम
 पेक्ष्य इत्यर्थः नाधिकल्पितो जेद इत्याह ॥ विकल्प इति ॥ यदि केनचिदज्ञानादिना कल्पि
 तो जेद स्यात्तर्हि निवर्त्तत कल्पितस्य बाधनियमात् ॥ न च बाध्यते ॥ तस्मान्न कल्पित इ
 ति ॥ अयं जेदः सत्यतावा ॥ उपदेशात् ॥ सत्य आत्मा सत्यो जीवः सत्यं जेदेत्यादि उपनि
 षत्सु उपदेशात् ॥ स आत्मा तत्त्वमसि उपदेशाच्चावसीयते ॥ तर्हि मायिनो कथं देतं

२० याः श्वानुचितत्वात् ॥ वर्तमाने सत्तांगं कृतुं प्रत्यक्षं बाधाभावमेव साधयति ॥ न हि विनाशो बाधः
 किंतु कालत्रयसत्ता निषेधः ॥ न ह्येकस्मिन्नपि काले सतः संभवति ॥ असति च बाधके प्रत्यक्षेण बा
 ध्यत्वं लक्षणं सत्यत्वं प्रते ॥ स्वातः प्रामाण्यादिति साक्षी च यथार्थं स्वभावः न हि साक्षिः सिद्धसुख
 ग्धि दुःखोत्पत्तिश्चैव ॥ नापि विपर्ययति ॥ न ह्यसति सुखे सुखं भवति ॥ तद्विषयस्य मिथ्यात्वं ॥
 साधनेन ह्यधो दुर्बलः स्यात् ॥ आगमेक सिद्धस्य स्पर्शपक्षादि रनुमानेन बाधे अति प्रसंगः ॥ स्यात्
 ३० २० वैयास्यो वेत्त त्राप्तये नापि सुरापेया प्रसज्येत ॥ ननु कीदृशी सत्यता ॥ स्पर्शपक्षादि रनुमानेन ग
 ल्यते ॥ ब्रह्मणो या इकुतादगे वेति संतोष्य ॥ किंच ॥ किंच संसत्य मितियथा प्रत्यक्षा श्रुतिः न तथा
 विश्वमिष्येति च्छा प्रिष्यं प्रकृतं ॥ ननु च कीदृशं सत्यत्वमुच्यते ॥ त्रैकालिका बाधत्वं लक्षणं
 यामिति ब्रह्म व्यावहारिकसत्यत्वं किं न स्यादिति चेत् ॥ हंत पारमार्थिकसत्यत्वमपि व्यवहारयो
 ग्यमेव ॥ स्वप्ने विध्यकल्पनाया निर्मलत्वात् ॥ विवरणविडंबने निराकरिष्यमाणत्वात् ॥ अ
 तोतकल्पनायाः निर्वीजत्वात् ॥ अन्यथा ब्रह्म सत्यत्वमपि व्यावहारिकमप्येति चेति सूत्रं च ॥ स्या
 त ॥ तस्मादादिप्राप्त्या तर्कश्च प्रसक्तं मिथ्यात्वनिषेधेन प्रत्यक्षा ॥ विषयीकृतं पारमार्थिकसत्य
 त्वमेव श्रुतिस्मृतियुक्तिभिः प्रतिपाद्यत इति संक्षेपः ॥ ननु विश्वस्य सत्यत्वे किं प्रमाणं ॥ प्रत्यक्षं
 य

तावत्स्वविषये सतु घट इति प्रतीतेः ॥ ननु शक्तिरजतस्यापि प्रत्यक्षेण प्रतीयत इति चेन्न ॥ तस्य
 प्रत्यक्षा भास्यत्वात् ॥ तदपि प्रत्यक्षं युक्तज्ञानत्वात् ॥ तदपि बाधत्वात् ॥ प्रत्यक्षं वर्तमानार्थमात्र
 ग्राहक मिति चेत् ॥ अस्तु न हि विनाशो बाधः किंतु कालत्रयसत्ता निषेधः ॥ न ह्येकस्मिन्नपि काले स
 तः संभवति ॥ असति च बाधके स्वतः प्रामाण्यात् ॥ विषयस्य निर्बाधः ॥ सत्यत्वं सैव ॥ त्रीति ॥
 अस्तु ननु मानमेव प्रत्यक्षस्य बाधकमिति चेत् ॥ केवलानुमानस्य ॥ प्रत्यक्षविरोधेन प्राप्तम र
 णावस्थस्य प्रत्यक्षविरोधात्तमत्वात् ॥ अन्यथा हनशे ॥ ननु मानं तदुल्लंघनादि प्रात्यक्षबाधकं
 स्यात् ॥ यद्यप्रत्यक्षविरोधात् प्रत्यक्षसंज्ञा इति तदा कावा तति दुष्यति विनाशकस्यानुमानस्य
 नशो नैव ॥ पंचाकरणन्यायेन सत्यमेवेत्युक्तं ॥ प्रतीक्षा वस्य सत्यत्वे विकरणा विडंबनाव
 सरेव ह्यामः प्रादेशमात्रश्च ॥ इति प्रत्यक्षा नास एव ॥ रला दोषयस्त्वत्वात् ॥ निर्दुष्यस्य
 प्रत्यक्षस्य काष्ण्यबाधात् ॥ अतं विस्तरेण ॥ सर्वज्ञानां प्रामाण्यग्राहकः साक्षी यथार्थग्रा
 हक एव ॥ नो चेद्देहागमप्रामाण्यं न सिध्येत् ॥ तेन च स्वविषयस्य सुखादे सत्यत्वमवसायते
 न च साक्षानुभवस्य कापि बाधो स्तीति शास्त्रे ॥ अथैनमाहुः ॥ सत्यकर्मैति सत्यं चेवेदं
 विश्वमसौ सजत इत्याद्युपनिषद्भिः विश्वसत्यत्वमवगम्यते ॥ व्यावहारिकसत्यत्वमेवोच्य

२१

तदिति चेन्नैवं ॥ एतत्कल्पनायाः निर्वीजत्वात् ॥ व्यावहारिकपक्षभावाच्च ॥ न हि कृत्वा बाध्योर्ध्वोर्ध्वं
 ते ॥ अन्यथा अतिप्रसंगात् शुद्धतर्काणां च सर्वत्र चारात् ॥ तथा ह सन्नकारः कामाच्च नानुमाना
 चेत्ता ॥ तर्कप्रतिष्ठापनामिति ॥ तदा हित्व शीत्याशयवादाच्चैरुद्देश्यते ॥ विमतं च लभिय्या
 ज्ञानत्वात् शुक्तिरजतज्ञानवत् ॥ एवं भावत्वात् सर्वार्थत्वादित्यादिप्रयोजक्य ॥ ननु बाधकज्ञा
 नेयप्रिचारः स्वरूपेण मिथ्या भूतस्यापि यथा र्थसाधकत्वाभ्युपगमात् ॥ न च ज्ञानं क्वदिति अनु
 भवविरोधः व्यावहारिकसत्यत्वेन तदुपपत्तेः ॥ सर्वार्थाबाधे वै धुर्यस्य आगमे तद्व्यापारसर्वज्ञे
 न विज्ञातुमशक्त्वात् ॥ न च बाध्यत्वमुपाधिः तस्यैव साध्यत्वात् ॥ न च सत्यज्ञानमिति श्रुतिवि
 रोधः असदा के मय आदिर्सीदित्यादिवाक्यसमर्पकतया सां व्यावहारिकसत्यानुवादपरत्वात्
 श्रुतेः ॥ न चादेतत्कृतिविरोधः तास्मा मुपासनापरत्वात् ॥ तत्त्वावेदकत्वानंगीरीच्च ॥ तत्त्वावेदक
 मसदेवेदमय आसीदित्येवं वाक्यनिषेधकं ॥ प्राप्तिस्तु लोकतो हि वादितश्च ॥ अति सिद्धि
 त्सद्भावो निबोधित इति सुवचसात् ॥ तस्मादिशेषपरिहाराभावात् पक्षपातं विहाय प्रा
 माणिकरीत्या व्यववर्तय ॥ सर्वाणि प्रमाणितत्वावेवं एकान्येव ॥ यत्र बाधः न तत्र माया ॥
 तथा च प्रत्यक्षस्य वर्तमानार्थग्राहीत्वात् ॥ दुर्यहं विश्वसत्यत्वं सा शकं वा स्वजन कुत

३६

२२

कैरुपदुतं च ॥ तदागमेन कालत्रया बाध्यरूपनिःशंकं पारमार्थिकं विश्वस्यत्वं ब्रह्मसत्य
 त्ववत् न गच्छति ॥ प्रतिपादयतीति सर्वमनवद्यं ॥ अथ प्रपंचसत्यत्वे स्य नुमानानि ॥ नि
 मंत धर्मादिकंसत्यं ॥ अतिप्रतिपाद्यत्वात् ॥ सत्यमबाध्यं तदस्य सत्यमिति विदितं ॥ पार
 मार्थिकसत्यत्वसाधनाच्च सिद्धसाधनता ॥ उपनिषदर्थस्पृष्टं नय मते च बाध्यत्वोक्तिरात
 नसाध्यसाधनविकलतापि ॥ चोदनालक्षणां धर्म इति न्यायान्नायमसिद्धः बाध्यस्य शुक्ति
 रजतोद्देशमाणा विषयत्वान्न विरुद्धो नाप्यनैकांतिकः अपौरुषेयवेदार्थस्य बाधयोगादिति वि
 मतं जगद्बाध्यं तु प्रतिभासिकेतरत्वाद्यवत् ॥ व्याप्यस्य पक्षे धर्मितत्वाच्च सिद्धिः विपक्षे त
 विद्यमानत्वान्न नैकांत्यादि ॥ स पक्षे विद्यमानत्वान्न बाध्यवसितः ॥ आत्मत्वमुपाधिरिचेन्न
 तस्यैवात्रिरूपणात् ॥ न तावदज्ञानत्वात् ज्ञेय शून्यस्य ज्ञानस्याविश्वस्यत्वात् ॥ न देज्ञानं ज्ञे
 य शून्यत्वादघटवदिस नुमानात् ॥ नापि ज्ञानाश्रयत्वं ॥ तस्यानंगीकारात् ॥ नापि सामान्यवि
 शेषः वास्तवस्य परासंभवे ॥ कल्पितस्य तस्यैवैकांत्यादि संज्ञात् ॥ आत्मशब्दस्य ना ना
 र्थत्वात् ॥ आत्मशब्दवाच्यात्ममपिनो प्राधिपति ॥ न च प्रकाशत्वमुपाधिः पक्षे हि प
 तिसत्वात् ॥ स व्यवहारे स्वाप्तिरे किं विदंतरानपेक्षित्वं च प्रकाशत्वमिति चेन्न ॥ आ

त्मनोपदितीयत्वादिस्वव्यवहारेवेदोतजनितस्वव्यवहारदिसंविदंतरापेक्षणात् ॥ परमात्मनश्चा
नुमानगम्यत्वादिति ॥ नैव जगत्स्य चादिप्रमाणावाधे ॥ तेषां तद्विधानपरत्वात् ॥ अनुमानां नां प्र
मेदनिस्तत्वात् ॥ श्रुतिः बाधिका नास्तीत्युक्तं ॥ न हि कालत्रयनिषेधः प्रपंचस्य क्वापि श्रूयते ॥ प्र
त्यये ध्वंसस्तस्य सत्यस्यैव सिद्धिः ॥ ज्ञानात्रिद्वितीः श्रुतिसंवेदतः निधत्ते रुदयग्रथिरिति श्रुतिः ॥
ततश्चिगमउत्तरपयधिपोरन्तेप्रविनाशोऽतिसंवेदः ॥ अनुमानेन बाध्यत्वं साधन इति चेन्न ॥
विश्वसत्यमिति द्वाधादिति सर्वमनवधे ॥ विमतं सत्यं प्रमाणदृष्टत्वात् ॥ परमेश्वरवत् ॥ न च सा
ध्या निरुक्तिः ॥ अबाध्यताया साध्यत्वात् ॥ तस्याश्च प्रत्यक्षसिद्धत्वात् ॥ न प्रसिद्धिप्रमाणता ॥
ननु किमिदं प्रमाणदृष्टत्वं ॥ तात्त्विकप्रमाणादृष्टत्वं अतात्त्विकप्रमाणादृष्टत्वं ॥ नाद्यः अस्माक
मसिद्धेः ॥ प्रत्यक्षादिप्रमाणानां तत्त्वाविदकत्वा न श्रुपगमात् ॥ न द्वितीयः तत्त्वासिद्धिरिति
चेन्न ॥ प्रमाणां तत्त्वावेदकमिति व्याहृतेः ॥ प्रत्यक्षादिकं तत्त्वावेदकं ॥ प्रमाणात्वात् ॥ श्रुति
वत्प्रपंचः स्तत्त्वावेदकप्रमाणादृष्टः संप्रतिपन्नः ॥ अतिपर्यन्ततरत्वात् ॥ प्रत्यक्षादि किंच त
त्त्वावेदकत्वात् ॥ तत्त्वावेदकत्वादि विशेषानं वध्य प्रमाणादृष्टत्वं हेतुः किं न स्यात् ॥ न चा
साधारणः आत्मनो वेदोतजनितः ॥ तत्त्वव्याप्यत्वांगीकारात् ॥ प्रपंचः सत्यः ईश्वरदृष्टः ॥

त्वात् ॥ सर्वापरोक्षविद्विष्टः विश्वदृष्टः तन्मयेति ब्रह्मांडवचनात् ॥ नासिद्ध्यादिशंकेति ॥ ईश्व
रसत्यत्वानंगीकारे निरीश्वरवोद्भावात् ॥ स्मात् ॥ पृथिवीर्ध्वस्य अपरोक्षव्यवहारविषय
त्वे सति प्राप्तिभासिकेतरतरत्वात् ॥ आत्मवदिति च ॥ अर्थक्रियाकारित्वं च सत्यत्वे हेतुः न द्वा
पिताशुक्तिरजतालया ॥ अर्थक्रियावति ॥ नापि बाध्यधर्मादृक् ॥ सिध्यतिः ब्रह्मणोऽप्य
अर्थक्रियाकारित्वाभावे जन्मादिसंवेदः अज्ञानसिद्धिः श्रूयते ॥ अज्ञानवशा
देवेति वदता अन्योन्याश्रयः स्यात् ॥ न च खान्ध्याभासं यो यो व्यभिचारः पक्षसमत्वात् ॥ नापि प्रतिवि
देव्यभिचारः विचरणा विडम्बने प्रतिविंबसत्यत्वस्य वक्ष्यमाणत्वात् ॥ नयहेतुत्वं श्रुः सर्वे स्तीति चे
न्न ॥ तत्र सर्वज्ञस्यैव नयकं पादिजनकत्वात् ॥ ज्ञानस्वरूपस्य च सत्यत्वात् ॥ ननु किं ज्ञानमात्रं
अयं जनकं उत्तमं विशेषितं ॥ आद्ये सकलज्ञानां नयकं पादिजनकत्वप्रसंगः द्वितीये सर्वस्मा
पि तज्ज्ञानकत्वमापन्नमिति चेन्न ॥ ज्ञानं प्रत्यर्थस्योपलक्षणत्वात् ॥ न हि चित्रशृंगश्चिन्ता इति
गायोपानं प्रति ॥ नापि कुर्यात्तत्त्वं कर्षणे कुर्यात्तत्त्वं विद्वत्ते ॥ नापि स्वर्गकामनादिर्यागसाधन
त्वे स्वर्गस्यापि स्वप्रतिसाधनत्वमस्ति ॥ परस्परश्रयत्वापातात् ॥ ज्ञानोद्देशित्वे प्रतियोगित्वे
चासतोपि बोद्धव्यं वा स्तीति संक्षेपः विमतो जेदः परमार्थतो सत्यः प्रतीयमानत्वे सति ब्रह्मणोऽपि ज्ञाना

२४

ति

धत्वात्पंताभाववदुत्तयोये एतद्धर्मः तेन बाध्यत्वात्पंताभाववदुत्तयोये एतद्धर्मः तदुत्तयोये
 तंताभाववदुत्तयोये एतद्धर्मः पक्षे साध्यते स च पक्षे अबाध्यत्वमनुनिगम्यनशक्यमधिकतश्च अबा
 ध्यत्वमतिरिक्तैतद्धर्मत्वरहिताधिकरणमेयत्वात् सममतवत् अत्र लाऽबाध्यत्वमतिरिक्तैतद्धर्मेषु
 अबाध्यत्वमतिरिक्तैतद्धर्मत्वेनामधर्मः ता इति तत्र पक्षे साध्यते अबाध्यत्वे वा तत्र प्रथमपक्षे
 नोपसर्तुं शक्यः पक्षे द्विपक्षे वर्तत इति व्याघातात् तस्मात् द्वितीयपक्षे साध्यते पक्षे सिध्यति
 अयं प्रपंचः सुप्रतिपन्नैतद्धर्मत्वानाकांताधिकरणमेयत्वात् सममतवत् अत्र च सुप्रतिपन्नैत
 धर्मेषु सुप्रतिपन्नैतद्धर्मत्वेनामधर्मः तदुत्तयोये पक्षे साध्यते रहितो अबाध्यप्रतिपन्नमबाध्यत्वं धित
 वा प्रथमो व्याघातत्वाभ्यपक्षे सिध्यति तेन पक्षे विप्रतिपन्ना बाध्यत्वसिद्धिरिति अयं ने
 दः नेदत्वात्पंताभाववदुत्तयोये एतद्धर्मः पक्षे साध्यते पक्षे साध्यते पक्षे साध्यते पक्षे साध्यते
 बाध्यत्वान्यतरः नेदत्वात्पंताभाववदुत्तयोये एतद्धर्मः पक्षे साध्यते पक्षे साध्यते पक्षे साध्यते पक्षे साध्यते
 बाध्यत्वसिद्धिः ॥ १४॥ यदा स्मृतं न्यतः अयं पक्षः एवं निष्पत्तिस्तंताभाववदुत्तयोये एतद्धर्मः पक्षे साध्यते
 करणमेयत्वात् सममतवत् अयं पक्षः एतद्धर्मो न्यतः ताभाववदुत्तयोये एतद्धर्मः पक्षे साध्यते
 वान्यतमरहितः मेयत्वात् सममतवत् अत्र च एतद्धर्मो न्यतः ताभाववदुत्तयोये एतद्धर्मः पक्षे साध्यते

२४

तत्त्वत्वे व्याहृतमिति अबाध्यत्वात्पंताभाववदुत्तयोये एतद्धर्मः पक्षे साध्यते पक्षे साध्यते पक्षे साध्यते पक्षे साध्यते
 ध्यतीत्यबाध्यत्वसिद्धिः अयं प्रपंचः एतन्निष्पत्तिस्तंताभाववदुत्तयोये एतद्धर्मः पक्षे साध्यते पक्षे साध्यते पक्षे साध्यते पक्षे साध्यते
 एतन्निष्पत्तिस्तंताभाववदुत्तयोये एतद्धर्मः पक्षे साध्यते पक्षे साध्यते पक्षे साध्यते पक्षे साध्यते
 दत्वात् तस्माद् द्विपक्षे परमार्थतः सत्यमिति सिद्धं एवमपि हेतुवो निराकरणीया इत्यत्र
 विस्तरेण अनिष्टसाधनत्वज्ञानात् निवर्तमानत्वे रुषे ज्ञानेन निषेधत्वं प्रपंचस्यास्तीति चे
 नैवं बोधः न ह्येवं श्रुतिस्तत्रैव दत्तः किंतु सत्यं स्वलाबधना शमेवेत्येव पक्षे न एव सत्य
 स्पविश्वस्य परमार्थतः कर्ता परमात्मा इति परमोपनिषदितथा श्रूयते असत्यमाहुर्जगदेत
 दज्ञाः शक्तिरूपरेयेन विदुषां हि यस्मिं त्यरूपी जगदेतदीदृक् स एवात्मभूस्तत्त्वकमिहा
 त्मा विमतं सत्यं तु घट्टातिनासिकेतरपक्षे साध्यत्वात् आत्मवदिति सत्यतिपक्षे विश्वस
 त्यमिति सद्भावत्वात् साध्यापदिष्टं अथैनमाहुः सत्यकर्मसि सत्यं सत्येवेदं विश्वमसौ
 स जत इत्यादि सत्यं जगतो न तु बोधनिवर्तता इति परमोपनिषद्वचनेनैव निर्या
 तं तथा सत्त्वं वैश्वधर्माच्च स्वप्नादिवत् इति सर्वशास्त्रे निर्णीतं यतोवाद्मानि भूतानि
 जायंते जन्मा धस्य मृत इत्यादि निरवसितं चैवमित्यर्थं विस्तरेण ॥ ॥ श्री ॥
 ननु पुराणे स्वप्नादिसाम्यं जगतः श्रूयते तस्य अनित्यविकाशित्वपातं त्र्यादिरूपतः स्वप्नादिसाम्यं

558

२६

वा० र० नावली माधवा नां द्वैतार्थप्रतिपादिका